

Het Nieuwe Testament met Joodse toelichtingen: goed nieuws voor christenen en Joden

Dr. Amy-Jill Levine (Rabbi Stanley M. Kessler Distinguished Professor of New Testament and Jewish Studies, Hartford International University for Religion and Peace; University Professor of New Testament and Jewish Studies Emerita, Mary Jane Werthan Professor of Jewish Studies Emerita, Professor of New Testament Studies Emerita, Vanderbilt University)

Uitgebreide samenvatting van de lezing gehouden in Utrecht, 13 november 2024, bij de boeklancering van Amy-Jill Levine en Marc Zvi Brettler (red.), *Het Nieuwe Testament met Joodse toelichtingen*, Haarlem/Antwerpen 2024.

Inleiding

Vanavond gaan we bespreken hoe inzicht in het Jodendom van de eerste eeuw ons niet alleen helpt om het Nieuwe Testament beter te begrijpen, maar ook hoe dit inzicht goed nieuws brengt voor zowel christenen als Joden. Ik wil graag beginnen met mijn dank uit te spreken aan mijn nieuwe vrienden die de Nederlandse vertaling van *The Jewish Annotated New Testament* hebben verzorgd.

Wij, de meer dan zeventig Joden die de aantekeningen en essays schreven voor de Engelse edities, konden dit werk alleen doen dankzij de welwillendheid (*grace*) van christenen. Vijfenzeventig jaar geleden kwamen Joden, rooms-katholieken en protestanten samen in Zwitserland en stelden de ‘Tien Punten van Seelisberg’ op. Dit was het eerste internationale naoorlogse document waarin onder andere werd benadrukt dat Jezus, zijn moeder en zijn eerste leerlingen Joden waren, dat niet alle Joden verantwoordelijk zijn voor de dood van Jezus, en dat Joden niet als vervloekt door G-d moeten worden afgebeeld. Deze punten werden later ook bevestigd in het conciliedocument *Nostra Aetate* van Vaticanum II in 1965. Vervolgens hebben talrijke kerkelijke instanties Paulus' uitspraak in Rom. 11:29 bekrachtigd, waarin staat dat ‘de genade voor Israël niet wordt teruggenomen, noch de roeping van G-d ongedaan gemaakt’.

Als christenen mij deze eerste vriendelijkheid niet hadden getoond, zou ik nooit nieuwtestamenticus zijn geworden. Het mag vreemd lijken dat ik, als lid van een orthodoxe synagoge, hieraan mijn leven heb gewijd. Daarom zal ik uitleggen waarom dit werk voor mij belangrijk is. Vervolgens gaan we kijken naar Jezus en Paulus in de context van het Jodendom van de eerste eeuw.

Waarom dit werk voor mij belangrijk is

Ik groeide op in een rooms-katholieke buurt in Massachusetts. Toen ik zeven jaar oud was, zei een meisje uit mijn klas tegen me: ‘Jij hebt onze Heer vermoord; onze priester heeft het gezegd.’ Ik kwam huilend thuis van school. Mijn moeder verzekerde me ervan dat de priester een vergissing had gemaakt. Dit incident werd mijn eerste les in de Joods-christelijke relaties. Soms spreken we uit onwetendheid; soms interpreteren we gebruiken vanuit onwetendheid. En soms doen onwetende opmerkingen pijn.

Met mijn wijsheid van een zevenjarige concludeerde ik dat de priester een vertaalfout had gemaakt. Al vroeg leerde ik dat het gemakkelijk is om fouten te maken bij vertalen. Ik besloot dat ik het Nieuwe Testament zou gaan lezen, de vertaalfouten zou corrigeren en het antisemitisme zou beëindigen. Ik vertelde mijn ouders ook dat ik catechese wilde volgen. Ik begon lessen te volgen in de plaatselijke katholieke kerk. Daar dacht ik bij veel verhalen, dat ze Joods klonken:

1. Jezus ontmoet een vrouw bij een waterput (Joh. 4); dit deed me denken aan de dienaar van Abraham en Rebekka, aan Mozes en Sippora, en vooral aan Jakob en Rachel, aangezien Joh. 4 zich afspeelt bij de Jakobsbron.
2. Jezus vertelt gelijkenissen, net zoals Jotam, de rechter, en de profeet Nathan deden, en zoals vele rabbijnen, van wie de gelijkenissen bewaard zijn gebleven in de Talmoed en de midrasjiem, nabijbelse verzamelingen van rabbijnse gedachten.
3. Jezus vermenigvuldigt voedsel, geneest zieken en wekt doden op. Hij deed me denken aan de profeten Elia en Elisa en aan rabbijnse wonderdoeners zoals Chanina ben Dosa en Choni de Cirkeltrekker.
4. Baby Jezus wordt gered wanneer Herodes' soldaten de kinderen in Betlehem doden; dat deed me denken aan Mozes, die werd gered toen de farao opdracht gaf om alle Hebreeuwse jongetjes in de Nijl te laten verdrinken. Jezus, de geredde baby, ging naar Egypte, door het water ging in een levensveranderende ervaring (de doop), beproevingen onderging in de woestijn, een berg beklom en onderricht gaf (de Bergrede) – dit patroon was al vastgelegd in het boek Sjemot, Exodus.
5. In Matteüs 23 uit Jezus kritiek op de farizeeën, bijvoorbeeld dat ze de beste plekken in de synagoge bezetten. In de synagoge in mijn woonplaats had één familie altijd de beste plaatsen, en mijn moeder klaagde daarover. Jezus, de Jood die kritiek uit op andere Joden, klonk niet alleen als de profeten – hij klonk als mijn moeder.

Later beseftte ik waar de priester zijn haatdragende leer vandaan had. Mat. 27:25, waarin 'heel het volk' roept: 'Laat zijn bloed ons maar worden aangrekend, en onze kinderen!' Joh. 8:44, waar Jezus naar de 'Joden' (*Ioudaioi*) verwijst als 'kinderen van de duivel'. Tweemaal vroegen mensen me wanneer ik mijn hoorns had laten verwijderen. Zij hadden Johannes 8 gelezen, Michelangelo's beeld van Mozes met hoorns gezien en geconcludeerd dat Joden hoorns hadden. Joh. 20 vertelt hoe 'uit angst voor de Joden de leerlingen de deuren op slot gedaan hadden'. Dit evangelie scheidt dus Jezus en zijn volgelingen retorisch van hun eigen volk. In Hand. 3 beschuldigt Petrus zijn Joodse publiek niet alleen ervan dat ze 'de heilige en rechtvaardige hebben verstoten en geëist dat aan een moordenaar gratie verleend zou worden', maar ook dat ze 'hem die ons naar het leven leidt (*the Author of life*)' hebben gedood. In 1 Tes. 2 wordt gesproken over 'de Joden die de Heer Jezus hebben gedood.' Openbaring noemt tweemaal een 'synagoge van Satan'. (Ironisch genoeg zijn de leden waarschijnlijk niet-Joden die enkele Joodse gebruiken hebben aangenomen.)

Zo kun je snel concluderen dat het de Joden waren die Jezus hebben gedood en daarvoor vervloekt zijn. Ik realiseerde me ook twee andere zaken waardoor ik mij heb laten leiden en die ten grondslag liggen aan het *NTJT*. Ten eerste: We kiezen zelf hoe we lezen (hermeneutiek). We kunnen ervoor kiezen om op een manier te lezen die liefde en compassie bevordert. Daarom heb ik mijn leven gewijd aan het onderwijzen van christenen hoe ze boodschappen van liefde kunnen vinden zonder haat jegens Joden. Ook werk ik samen met Joodse groepen om anti-christelijke opvattingen te corrigeren. Ten tweede: Ik realiseerde me dat het NT ook *Joodse* geschiedenis is. In het Joodse religieonderwijs gingen we direct van de Makkabeeën in de tweede eeuw voor Jezus naar de Misjna, twee eeuwen na Jezus.

De evangeliën geven ons veel informatie over het Joodse leven in de eerste eeuw. Jezus is de eerste persoon in de literatuur die 'rabbi' wordt genoemd; de enige farizeeër van wie we directe schriftelijke bronnen hebben, is Paulus van Tarsus. De evangeliën bevatten enkele van de vroegste voorbeelden van het geven van een naam bij de besnijdenis (*bris*) en van het toeschrijven van psalmen zonder opschrift aan David. Ook realiseerde ik me dat hoe meer ik het NT bestudeer, des te betere Jood ik word. Jezus' interpretaties van de Tora en zijn gelijkenissen zijn Joods. Ik aanbid de boodschapper niet, maar ik word aangesproken door een groot deel van zijn boodschap.

Maar het probleem is dat de haat blijft bestaan. Goedbedoelende christenen stereotyperen nog steeds onwetend Joodse gebruiken en overtuigingen. De Joodse context wordt gebruikt om te laten zien wat er mis is met de wereld: Wanneer Jezus goed nieuws brengt aan de armen, concluderen sommige christenen dat ‘de Joden’ wel goed nieuws aan de rijken moeten brengen. Wanneer Paulus zijn vrienden in Galatië adviseert de Tora niet te volgen, concluderen sommige christenen dat de Tora ofwel irrelevant, elitair of onmogelijk is. Wanneer Jezus met vrouwen praat of hen geneest, concluderen sommige christenen dat ‘de Joden’ een patriarchale samenleving aanmoedigen die de Taliban progressief doen lijken. Wanneer Paulus vrouwen verbiedt te spreken in de bijeenkomsten, concluderen sommige christenen dat hij terugvalt op zijn ‘rabbijnse’ opvattingen; alleen bij Jezus zouden vrouwen dan bevrijd zijn. Terwijl sommige christenen de farizeeën enkel vanuit de polemiek in de evangeliën begrijpen en met name genoemde farizeeën zoals Paulus, Nicodemus en Gamaliël negeren, en farizeeën en daarmee Joden als wettisch, elitair en geldbelust beschouwen, zien wij Joden de farizeeën juist als vernieuwers die het volk aanmoedigen om te leven zoals het bedoeld was. Jezus en Paulus in hun eigen context bekijken is dus ook nodig om negatieve stereotypen te voorkomen.

Laten we nog eens kijken naar Jezus en Paulus

1. Jezus kleedt zich als een Jood: hij draagt tsietsiet (schouwdraden), die een vrouw aanraakt in de hoop op genezing.
2. Jezus eet als een Jood: hij schaft geen spijswetten af. Hij stelt terecht: ‘Niets dat van buitenaf in de mens komt kan hem onrein maken,’ want eten beïnvloedt reinheid niet op dezelfde manier als tijdelijke, oncontroleerbare lichamelijke verschijnselen zoals menstruatie, ejaculatie, geboorte en de dood. Als Jezus spijswetten zou hebben afgeschaft, is het vreemd dat noch Paulus, noch het Jeruzalemse concilie in Handelingen 15 dit noemt. Als Jood was Jezus toegewijd aan het idee van de heiliging van het lichaam: hij lette op wat erin ging en wat eruit kwam.
3. Jezus respecteert de geboden zozeer dat hij erover discussieert met andere Joden. Het rabbijnse Jodendom noemt dit discussies ‘discussies omwille van de hemel’. Jezus houdt de sabbat in ere als een heilige dag. Sommige van mijn studenten zien het Jodendom als een wirwar van pietluttige voorschriften en denken dat wij Joden bang zijn dat, als we er één breken, we de woede van een toornige G-d over ons afroepen. Deze misvatting doet vermoeden dat alle Joden hopeloos zelfvoldaan, obsessief en neurotisch zijn. Behalve Jezus, die verklaart: ‘De sabbat is er voor de mens, niet de mens voor de sabbat’ (Marc. 2:27). Onjuist. Het suggereert ook dat het OT een G-d van toorn predikt, terwijl Jezus de G-d van liefde uitvond. Ook onjuist. De rabbijnse teksten maken dezelfde punten als Jezus. Over Ex. 31:14 zegt de Talmoed (Joma 85b): ‘De sabbat is aan u gegeven; u bent niet aan de sabbat overgeleverd.’ Jezus geneest mensen op de sabbat. Dat was niet verboden, de gemeenschap prijst G-d ervoor. We leren uit deze verhalen ook dat gratis gezondheidszorg een wonder is.
4. Wat betreft Paulus en de Tora – Paulus is de ‘apostel voor de heidense volken’ (Rom. 11:13), niet voor Joden. Paulus is een farizeeër die gelooft dat het messiaanse tijdperk is begonnen, waarin niet-Joden kinderen van Abraham worden en zo kinderen van G-d (Gal. 3:26). Paulus kende de voorzeggingen van Jesaja (56), over hoe de heidenen de ene G-d zouden komen aanbidden. Hij kende de belofte van de dag waarop mensen uit de volken ‘een Joodse man bij een slip van zijn mantel zullen grijpen en zeggen: “Wij willen ons bij u aansluiten, want we hebben gehoord dat G-d bij u is”’ (Zach. 8:23). Maar ze werden geen Joden. In het messiaanse tijdperk aanbidden Joden en niet-Joden samen G-d. Alleen dan kan G-d de G-d van iedereen zijn, niet alleen van de Joden. Paulus’ opvatting is volledig Joods.

5. Wat betreft het samenvatten van de leer van zijn traditie staat Jezus ook volledig binnen de Joodse leer. Hillel, een oudere tijdgenoot van Jezus, kreeg de vraag: 'Leer mij de Tora terwijl u op één voet staat.' Hillel antwoordde wijs: 'Wat voor jou verwerpelijk is, doe dat niet bij een ander. De rest is commentaar, ga en leer.' Jezus zegt ongeveer hetzelfde (Mat. 7:12).
6. Wij Joden hebben een dagelijks gebed, de Weahavta, 'en jij zult liefhebben'. Dit gebed, dat begint in Deut. 6:5, luidt: 'Heb de HEER, uw G-d, lief met heel uw hart en met heel uw ziel en met heel uw kracht.' In Lev. 19:18 lezen we: 'Heb je naaste lief als jezelf.' De grote rabbi Akiva zei: 'Heb je naaste lief als jezelf – dit is het belangrijkste principe van de Tora' (j. Ned. 9:4). Jezus zegt dit ook: 'Weahavta... Heb de Heer, uw G-d, lief (etc.). Deze twee geboden zijn de grondslag van alles wat er in de Wet en de Profeten staat' (Mat. 22:37-40).
7. De gelijkenissen van Jezus doen denken aan die van de profeten en de rabbijnen. In Lucas' evangelie wordt het gebod om de naaste lief te hebben de inleiding tot de gelijkenis van de barmhartige Samaritaan. Een wetgeleerde vraagt aan Jezus: 'Wie is mijn naaste?' Dit is een goede vraag, want elke gemeenschap heeft grenzen nodig. De naaste in Lev. 19:18 is een mede-Jood. Maar onze liefde is tot hen niet beperkt. Lev. 19:34 gebiedt de *ger*, de niet-inheemse, lief te hebben. We houden van de migrant omdat wij weten hoe het is om migrant te zijn. De Tora verplicht ons keer op keer om zorg te dragen voor de kwetsbaren in de samenleving. De vraag 'wie is mijn naaste' is een goede vraag, maar het is niet de vraag die Jezus wil beantwoorden. In plaats daarvan vertelt hij een parabel over een man die door rovers is aangevallen en voor dood is achtergelaten. Een priester (een koheen) loopt voorbij, net als een Leviet, maar een Samaritaan stopt om te helpen. Als we de parabel niet als een Joods verhaal zien, missen we de kern. Voor Joden toen waren de Samaritanen de ultieme test. Joden en Samaritanen claimden dezelfde afkomst; ze volgden bijna dezelfde rituelen; ze hadden vrijwel dezelfde Tora. Maar ze hadden verschillende priesterorden en heilige plaatsen. De priester en Leviet waren niet door de wet verplicht om contact met een lijk te vermijden. Joodse wet eist niet alleen dat levens worden gered, maar ook dat doden worden begraven. De Misjna (Nazir 7) benadrukt dat zelfs hogepriesters verlaten lichamen moeten begraven. De priester was ook niet op weg naar de tempel, waar reinheid vereist zou zijn: hij ging naar beneden van Jeruzalem, niet naar boven naar de tempel. De parabel geeft geen verklaring waarom de priester en de Leviet niet stopten. De beste uitleg die ik heb gehoord komt van de Amerikaanse martelaar, ds. Martin Luther King Jr.: 'Het is mogelijk dat deze mannen bang waren. Zij vroegen zich af: "Als ik stop, wat gebeurt er dan met mij?" De Samaritaan stelde een andere vraag: "Als ik niet stop, wat gebeurt er dan met hem?"' King vervolgt: 'Als ik niet stop om de schoonmakers te helpen, wat gebeurt er dan met hen?' King stopte in Memphis, Tennessee, om de voornamelijk Afro-Amerikaanse schoonmakers te steunen die in staking waren. Daar werd hij vermoord.
8. Jezus' manier van bidden is in lijn met het Jodendom. Het probleem met het Onzevader is dat te bekend is geworden.
 - a. Laten we beginnen met 'Onze Vader in de hemel'. Het woord 'onze' benadrukt het belang van gemeenschap. Joden noemden G-d vaak 'Vader' (Mal. 2:10). De Duitse geleerde Joachim Jeremias stelde dat Jezus' gebruik van het woord 'abba' (Marc. 14:36; zie ook Gal. 4:6; Rom. 8:15) een intieme aanspreekvorm was, 'papa', en dat Joden dit als godslasterlijk zouden beschouwen. Jeremias trok deze opvatting echter later in. Mijn favoriete rabbijnse gebruik van abba komt uit de Babylonische Talmoed (Taänit 23b). 'Choni de Cirkeltrekker had een kleinzoon, Chanan Hanechba. Wanneer het regende, stuurden de wijzen schoolkinderen naar hem; ze grepen zijn kleren vast en zeiden: "Vader, vader [abba, abba], geef ons regen." Dan smeekte hij de Heilige: "Meester van het heelal, doe het voor deze kinderen die het verschil niet weten tussen een abba die regen kan geven en een abba die dat niet kan." Het Onzevader gaat ook over politiek. De keizers werden 'vader'

- genoemd. Door te spreken over de ‘Vader in de hemel’ maakt Jezus duidelijk dat Rome niet de ware vader is.
- b. ‘Laat uw naam geheiligd worden.’ Joden heiligen de naam van G-d, die ondoorgrondelijke en onuitspreekbaar is sinds Mozes sprak met de brandende doornstruik. God geeft zijn naam niet, de goddelijke naam is het imperfectum van een onregelmatig werkwoord. Het heiligen van G-ds naam is een onderdeel van de meeste Joodse gebeden, vooral het Kaddiesj.
 - c. ‘Laat uw koninkrijk komen.’ Joodse teksten spreken over haolam haba, de komende wereld, een tijd van universele vrede. Ze hebben ook een idee van de hemel, maar in tegenstelling tot wat sommige christenen denken, proberen we ons niet een weg te verdienen naar de hemel; het is een deel van het verbond, een geschenk van genade.
 - d. ‘Laat uw wil gedaan worden.’ Jezus helpt mensen G-ds wil te begrijpen door wat rabbijns Jodendom een ‘hek om de wet’ noemt. In de Bergrede biedt hij geen antithesen, maar uitbreidingen. Wat betreft de reinheidswetten, die betrekking hebben op zaken als menstruatie, bevalling en de behandeling van lijken, schaft Jezus deze niet af. Integendeel, hij herstelt mensen in hun staat van rituele reinheid. Hij laat het bloed stoppen; hij reinigt mensen met melaatsheid; hij wekt de doden tot leven.
 - e. ‘Geef ons heden ons dagelijks brood’ krijgt een nieuwe betekenis in Joodse context. Joodse teksten stellen de hemel voor als een feestmaal. Dit is een tijd waarin niemand honger lijdt. In de synagoge op Sjabbat serveren we voedsel als voorsmaak van de komende wereld. Evenzo spreekt Jezus over de dag waarop ‘velen zullen komen uit het oosten en het westen en met Abraham, Isaak en Jakob zullen aanliggen’. Het dagelijkse brood betekende waarschijnlijk in het oorspronkelijke Aramees ‘het brood van morgen’ – ‘breng uw koninkrijk, zodat we aan het messiaanse feestmaal kunnen zitten’. En het betekent ook ‘geef ons vandaag het brood dat wij nodig hebben’, geef ons genoeg eten voor vandaag.
 - f. ‘Vergeef ons onze schulden’, of overtredingen, of zonden. In de tijd van Jezus werd ‘zonde’ opgevat als een last die afgenomen moest worden, als een vlek die gereinigd moest worden en, vooral, als een schuld die betaald moest worden. Wat bedoelde Jezus eigenlijk met dat Aramese woord? Jezus bedoelde ‘vergeef ons onze schulden’ (zoals Matteüs het verwoordt). Het is een oproep tot economische rechtvaardigheid, tot een jubeljaar waarin alle schulden worden kwijtgescholden (vgl. Hab. 2:6). En toch wil ik dat ‘vergeven van overtredingen’ niet zomaar loslaten. Ik gaf les in een mannengevangenis waar ook de dodencel van Tennessee is gevestigd. Tijdens een cursus over het Matteüs suggereerde ik dat Jezus over economische schuld sprak. Ook zei ik dat het makkelijker is een zonde te vergeven dan een schuld. Iemand die een straf uitzat voor meerdere moorden, was het hier niet mee eens. Hij vertelde hoe hij had deelgenomen aan een programma voor herstelrecht, waarin hij families van zijn slachtoffers ontmoette die tegen hem hadden gezegd: ‘We vergeven je.’ Hij zei toen tegen mij: ‘Mevrouw, u begrijpt niets van zonde, en daarom begrijpt u de kracht van vergeving ook niet.’ Misschien maakte Jezus wel een woordspeling: vergeef schulden én vergeef zonden.
 - g. De rest van het gebed past perfect binnen een Joodse context. Dit betekent overigens niet dat Joden en christenen samen het Onzevader zouden moeten bidden.

Redding

Tot slot iets over redding, omdat dit vaak een struikelblok vormt. Veel christenen concluderen uit Joh. 14:6 dat de enige manier om in de hemel te komen is door Jezus te aanbidden. Maar de oorspronkelijke context van deze uitspraak is een vraag van Tomas de apostel, die Jezus vraagt: ‘Wijs ons de weg.’ Tomas

vertegenwoordigt mogelijk volgelingen van Jezus die dachten dat speciale kennis, *gnosis*, nodig was voor verlossing. Johannes benadrukt echter dat redding afhangt van Jezus' trouw aan Gods wil door naar het kruis te gaan. Jezus antwoordt Thomas: 'Ik ben de weg... Je bereikt verlossing door mijn kruis, niet door intellect of geheime leringen.' Wat kan dit vers voor ons vandaag betekenen?

Hier is wat ik aan mijn christelijke vrienden zeg, die zich zorgen maken over mijn redding. Na een lang en gelukkig leven sterf ik. Ik kom aan in de hemel en Petrus verwelkomt me. Ik heb een aantal vragen: 'Spreekt u Grieks?' 'Wat is er gebeurd met uw vrouw?' 'Wie won het dispuut met Paulus in Antiochië?' Petrus zegt me dat het nu niet het moment is voor vragen, maar dat we later na het diner kunnen praten. Hij stuurt me door om mijn vleugels en aureool op te halen. Achter mij in de hemelse rij staat een christelijke evangelist die er niet gerust op is. 'Petrus,' zegt hij, 'ik begrijp niet hoe deze *Jood*' – hij wijst naar mij – 'in de hemel kan zijn. Ze is niet gedoopt, ze aanbidt Jezus niet als Heer, dus waarom is ze hier?' Petrus antwoordt: 'Wacht hier even...' en ik blijf kijken wat er gaat gebeuren. Hij komt snel terug, begeleid door een man met indringende ogen, met gaten in zijn polsen en voeten. Er rijzen nog meer vragen bij mij, maar dit is duidelijk niet het moment om die te stellen. 'Wat is er, mijn zoon?' vraagt Jezus. De man antwoordt, 'Heer, hebt U niet in Joh. 14:6 gezegd dat niemand tot de Vader komt dan door U? En nu is deze *Jood*' – hij wijst naar mij – 'in de hemel. Ik begrijp het niet.' Jezus kijkt hem liefdevol aan en legt uit: 'Johannes laat me dat inderdaad zeggen, maar in Matteüs zeg ik dat het niet degenen zijn die "Heer, Heer" zeggen, maar zij die de wil van mijn Vader doen: de hongerigen voeden, de vreemdeling verwelkomen, de gevangenen bezoeken. Mijn dochter AJ heeft gedaan wat ze kon met de talenten die haar zijn gegeven.' 'Maar Heer,' roept de man uit, 'dat is werkgrechtigheid; U zegt dat ze haar weg naar de hemel heeft verdiend.' Jezus zucht. Hij wijst de man opnieuw op Johannes 14 en zegt: 'Luister, "Ik ben de weg..." niet jij. Niet jouw beperkte opvatting van genade. Ik zeg dat ze binnenkomt; wil je daarover discussiëren?' Het laatste wat ik me herinner, voordat ik mijn aureool ging zoeken, is dat Jezus de man een zakdoek aanreikte om de balk uit zijn oog te halen.

Als de christen wil verkondigen dat redding alleen mogelijk is door Christus, wees dan gerust dat Jezus, de Jood die ik uit de geschiedenis ken, zich veel meer zou bekommeren om hoe ik mijn naaste liefhad, hoe ik de vreemdeling verwelkomde, en hoe ik voor de behoeftigen zorgde, dan om wat ik geloof, want geloof is niet iets dat je kunt controleren.

Conclusie

Jezus kleedt zich als een Jood, eet als een Jood, bidt als een Jood, onderwijst als een Jood, en geeft instructies over halacha, de Joodse praktijk. Inderdaad, de kerk neemt het idee van halacha over: het woord komt van het Hebreeuws voor 'wandelen'. De vroege christenen noemden zichzelf volgelingen van 'de Weg' (*hodos* in het Grieks). Als we onderwijzen hoe Jezus en Paulus binnen hun eigen Joodse context passen, kunnen we hun uitspraken beter begrijpen en idealiter antisemitisch onderwijs vermijden. Wij Joden kunnen ook Jezus en Paulus als Joodse leraren herontdekken en zo ontbrekende delen van de Joodse geschiedenis aanvullen.

We kunnen ons, als Joden en christenen, voorstellen dat we op parallelle rijstroken rijden, met de auto's van halacha en *hodos*, ieder rijdend in dezelfde richting. Wanneer we alleen kijken met beperkt zicht, naar wat direct voor of achter ons is, zien we alleen parallelle rijstroken. Maar wanneer we naar de einder kijken, zien we, met wat goddelijke ogen zou kunnen worden genoemd, een ander perspectief. Want aan de horizon – als we goed kijken – komen parallelle lijnen samen. Voor christenen is Jezus de Heer en Paulus een apostel; voor Joden (behalve voor messiasbelijdende Joden) is Jezus niet de Heer en is Paulus geen gezaghebbende leraar. Voor de nabije toekomst kunnen boeken zoals het *NTJT*, en allen die het

willen gebruiken, ervoor zorgen dat we op deze weg blijven met liefde in plaats van met haat, met wederzijds respect in plaats van vijandigheid.

En voor die verre toekomst – het koninkrijk van de hemel, de olam haba – heb ik het vertrouwen dat we onze reis bij dezelfde rustplaats beëindigen. Die parallelle lijnen komen daar weer samen. Hartelijk dank dat u met mij op deze reis bent gegaan.

Lezen met het hart

Dr. Tineke de Lange (beleidsmedewerker Bisschoppenconferentie en Secretariaat Rooms-Katholiek Kerkgenootschap, Katholieke Raad voor het Jodendom)

In Lucas 10,25 vraagt een Schriftgeleerde aan Jezus wat hij moet doen om het eeuwig leven te beërven. Jezus antwoordt met een wedervraag: 'In de Tora - wat staat er geschreven? Hoe versta je dat?' Een vraag waar iedere professionele en niet-professionele lezer voor staat wanneer hij/zij de Schrift ter hand neemt. Wat staat er in deze tekst en hoe interpreteer ik dat?

In Lucas 10 is sprake van een leersituatie, een leergesprek tussen leerling (de geschriftgeleerde) en leraar (Jezus). Zij verkennen de hun bekende teksten uit de Tora. Niet – of niet alleen- als intellectuele exercitie, maar om een richting te vinden voor het handelen: 'Wat moet ik *doen* om het eeuwig leven te beërven'.

De leersituatie die in Lucas 10 beschreven wordt lijkt weinig op de situatie waarin katholieken doorgaans kennis maken met de Schrift. Bijbel lezen is voor katholieken vooral een liturgisch gebeuren. Tijdens de liturgie van de zondag en tijdens het getijdengebed horen en zingen we teksten uit de Schrift. Bijbel lezen en Bijbel leren buiten deze context is in de Rooms-katholieke traditie minder vanzelfsprekend dan in de protestantse traditie. Al is enige nuancering op zijn plaats: het Tweede Vaticaans Concilie (1962-1965) gaf een stimulans aan het lezen en bestuderen van de Bijbel, zowel door het pastoraal kader als door leken. In een aantal parochies bestaan bijvoorbeeld lees- en studiegroepen rond de Bijbel, soms al jarenlang. Dit laat echter onverlet dat voor katholieken de Schrift allereerst het gevierde, gezongen en in de homilie verkondigde woord van God is.

Vaticanium II

Het Tweede Vaticaans Concilie betekende een herbronning van liturgie, catechese en diaconie op de Bijbel en vroege kerkelijke tradities. Die herbronning op de Bijbel blijkt bijvoorbeeld uit de volgende passage uit *Sacrosanctum concilium*, de constitutie over de liturgie:

'Bij de viering van de liturgie is de heilige Schrift van zeer groot belang. Want uit de heilige Schrift worden de lezingen genomen die dan in de homilie verklaard worden; daaruit worden de psalmen genomen, die men zingt, en onder haar inspiratie en bezieling zijn de gebeden, oraties en liturgische gezangen ontstaan, en aan haar ontleen ook de handelingen en tekens hun zin. Wil daarom de vernieuwing, vooruitgang en aanpassing van de liturgie een feit worden, *dan moet de innige en levende liefde voor de heilige Schrift worden bevorderd [cursivering TdL]*, waarvan de eerbiedwaardige traditie van de oosterse en westerse ritussen getuigt.' (*Sacrosanctum concilium* III.24).

Een vergelijkbare verbinding van Schriftlezing en doorleefd geloof vinden we in *Dei verbum* (1965), de constitutie over de openbaring. Ten aanzien van de vorming van pastores spreekt *Dei verbum* over 'voortdurende lezing en nauwgezette studie' als voorwaarde voor doorleefde prediking. De aansporing aan gelovigen ('alle christenen') veelvuldig de Schriften te lezen ('Want de Schrift niet kennen, betekent Christus niet kennen') gaat vergezeld van de oproep deze Schriftlezing samen te laten gaan met gebed: 'Zij moeten echter bedenken dat de lezing van de heilige Schrift gepaard moet gaan met gebed, wil er een *dialogo ontstaan tussen God en de mens [cursivering TdL]*, want "bidden is: met Hem spreken; Gods woorden lezen is: naar Hem luisteren"' (*Dei verbum*, VI.25).

Dialoog met de Joden

Dei verbum spreekt van een dialoog tussen God en mens. In de verklaring *Nostra aetate* (1965) staat de dialoog tussen mens en mens centraal. *Nostra aetate*, de concilietekst over de relatie van de Kerk tot de niet-christelijke godsdiensten, is een baanbrekende tekst, met name paragraaf 4 over de verhouding tot het Jodendom. Kern van deze passage is het inzicht dat het Jodendom voor christenen van wezenlijk belang en van blijvende betekenis is.

In haar geloof, door de Schrift en door de beloften is de Kerk verbonden met het jodendom. Daarom roept de Kerk op tot gesprek en ontmoeting en tot samen leren: ‘Omdat dus Christenen en Joden zo'n groot gemeenschappelijk geestelijk erfgoed hebben, wil deze heilige Synode hen aanmoedigen en op het hart drukken, elkaar beter te leren kennen en meer te leren waarderen, vooral door middel van *Bijbelse en theologische studies en door een broederlijke dialoog [cursivering TdL]*.’

Nostra aetate was een kerndocument. De uitwerking naar de kerkelijke praktijk zou in de decennia na het Concilie ter hand genomen, zowel door de Pauselijke Commissie voor de Religieuze betrekkingen met de Joden als lokaal door de verschillende bisschoppenconferenties. Ik beperk me hier tot het document van de Pauselijke Commissie uit 1974, ‘*Richtlijnen en suggesties voor de toepassingen van de Concilieverklaring Nostra aetate nr. 4*’. Daarin worden thematieken en leerpunten aan de orde gesteld die onverminderd actueel blijven – in het boek dat vandaag gepresenteerd wordt komen ze ook aan bod. Ik noem er enkele:

- Christenen dienen in de dialoog respect te hebben voor de ander zoals deze is en zichzelf ziet.
- Op alle niveaus binnen de Kerk dient adequate kennis over het Jodendom en de relatie Oude Testament-Nieuwe Testament verspreid te worden; denk bijvoorbeeld aan kennis over Jodendom van de 1^e eeuw g.j.
- Misvattingen over het jodendom (bijvoorbeeld over het zogeheten ‘wettische’ karakter ervan) dienen gecorrigeerd te worden.
- Liturgische vertalingen dienen zorgvuldig om te gaan met problematische passages in het Nieuwe Testament en in de homilie dient van deze teksten ‘een juiste verklaring’ te worden gegeven.

Ten slotte

Nu, 50 jaar later, kunnen we constateren dat de thematieken zoals verwoord in de *Richtlijnen en suggesties* een plaats hebben gekregen in de RK theologische opleidingen, en niet alleen in de exegetische vakken. Dat is een positieve ontwikkeling. Anderzijds moeten we helaas constateren dat eeuwenoude misvattingen taai blijken en met enige regelmaat aan de oppervlakte komen. In de samenleving, maar ook in onze Kerk. Dat betekent dat in 2024, net als in 1974, katholieken, en in bijzonder de pastorale beroepskrachten onder hen, kennis dienen te nemen van hierboven genoemde thema's, zodat in liturgie en catechese oude ideeën vermeden en/of gecorrigeerd worden.

In dit licht is het initiatief van het Nederlands-Vlaamse Bijbelgenootschap om *The Jewish Annotated New Testament* te vertalen en daarmee breder beschikbaar te maken voor Nederlandse lezers, meer dan welkom. Deze uitgave van het Nieuwe Testament is wat mij betreft als commentaar, vraagbaak en

inspiratiebron een must voor katholieke (en andere) pastorale beroepskrachten. Bovendien is het boek, met zijn waaier aan achtergrondartikelen, een plezier om te lezen. Want laten we vooral niet vergeten dat de Bijbel lezen en bestuderen geen zaak is van het hoofd alleen, maar ook van het hart. En uiteindelijk ook van de handen.

‘Wat staat er geschreven? Hoe lees je?’ vraagt Jezus aan de kenner van de Tora. Moge het boek dat vandaag hier gepresenteerd ons helpen om betere lezers en betere doeners, kortom: betere mensen te worden.

Baarn, 4 november 2024

Daten met Paulus. Over het Joods-christelijke gesprek

Dr. Eeuwout Klootwijk (wetenschappelijk beleidsmedewerker voor Kerk en Israël/Joods-christelijke relaties bij het Protestants Dienstencentrum)

‘Kijk, het Nieuwe Testament is misschien dan een christelijk boek, maar het is geschreven door Joden.’

Dat zei de Amerikaanse rabbijn David Sandmel tijdens de conferentie van de International Council of Christians and Jews in Boedapest in 2018. Ik volgde een workshop bij hem over de toen pas verschenen tweede druk van *The Jewish Annotated New Testament*, het boek dat nu vertaald is door het NBG. Volgens Sandmel had de nieuwtestamenticus Raymond Brown gezegd, dat als Paulus een zoon zou hebben gehad hij hem zeker had laten besnijden. Sandmel wist nog te vertellen dat Amy-Jill Levine zeker haar dochter met Paulus zou hebben laten daten, zo door en door joods immers is Paulus. Dat even afgezien van zijn andere karaktereigenschappen. (‘It’s true!’, riep Amy-Jill Levine vanuit de zaal).

Dat dit Nieuwe Testament met Joodse toelichtingen verschijnt in het Nederlands is belangrijk om drie redenen: 1. Het is een bijdrage aan het voortgaande gesprek tussen Joden en christenen, waartoe ook de Kerkorde van de Protestantse Kerk oproept. 2. Het nodigt uit tot verschillende perspectieven op nieuwtestamentische teksten. 3. En het vergroot de sensitiviteit om anti-Joodse beelden op het spoor te komen, in de uitleg en vertolking van het Nieuwe Testament.

1) *Gesprek en ontmoeting*

Het staat zo mooi in onze Kerkorde: de roeping tot onopgeefbare verbondenheid met Israël. Juist in deze tijd roept deze formulering veel op, van affirmatie tot afkeer. In een soort catechismus-stijl zou je het bewuste kerkorde artikel 1.7 zo kunnen vertolken:

‘Wat wordt bedoeld met onopgeefbare verbondenheid?’

Dat je het gesprek zoekt.

Met wie voer je het gesprek?

Met Israël.

Wie is Israël?

Het volk Israël, het Joodse volk, het jodendom breed verstaan.

Waarover gaat dit gesprek dan?

Over het verstaan van de Schriften.

Waarom eigenlijk?

Omdat we die deels gemeenschappelijk hebben en we uit hetzelfde eerste eeuwse jodendom voortkomen.

Wat is dan de focus van dat gesprek?

Het Koninkrijk van God.

Wat bedoel je daarmee?

Noties als gerechtigheid en vrede, verzoening en vergeving, verantwoordelijkheid en omkeer.

Wat speelt er nog meer mee in dit gesprek?

Dat we samen een complexe geschiedenis met elkaar hebben, vanuit de kerk gezien ook een met schuldbeladen geschiedenis.

Wat bedoel je hiermee?

De lange traditie van antijudaïsme en antisemitisme in de kerkelijke tradities.'

Dit *Nieuwe Testament met Joodse toelichtingen* is een bijdrage aan dit voortgaande gesprek. Joodse nieuwtestamentici lezen mee. Gaan wij anders lezen als we met hun blik meekijken?

2) *Meerdere perspectieven*

De beide redacteurs, Amy Jill-Levine en Marc Zwi Brettler, zijn tevens de auteurs van *The Bible with and without Jesus*, waar ik warm van word. Zij werpen licht op Bijbelse teksten die in verschillende tijden en in verschillende tradities op meerdere manieren worden uitgelegd. En zij kiezen niet voor één bepaalde lezing, die dan de ware zou zijn. Iedere lezing die kan bogen op een bepaalde beproefde traditie, Joods, Rooms-katholiek, Orthodox, Protestant, heeft haar eigen zeggingskracht. Er is niet één waarheid.

Dit *Nieuwe Testament met Joodse toelichtingen* lees ik op dezelfde manier. Niet: zo moet het uitsluitend en alleen. Maar: zo kan het blijkbaar ook, en wat zegt dat dan over mijn christelijke manier van lezen? Die meerdere perspectieven nodigen uit tot gesprek. Een joods-christelijk gesprek dat we in Nederland eigenlijk nog maar mondjesmaat voeren. Daar loopt Amerika mee voorop, maar dat kan er zeker mee te maken hebben dat het joods-christelijke gesprek hier een belast verleden en heden met zich mee torst: dat van anti-judaïsme en antisemitisme.

3) *Vergroten sensitiviteit anti-Joodse beelden*

In een workshop in Taizé een aantal jaar geleden ging het over de beeldvorming van Farizeeën. Hoe zie je hen, was de vraag? Het was onthullend hoe jongeren en ouderen Farizeeën zagen: als huichelaars, muggenzifters, letterknechten, wettisch, star. Hoeveel werk is er nog te verzetten, dacht ik en zei ik, en hoe spelen deze beelden ook bij mij en in mijn traditie nog door? Het *Nieuwe Testament met Joodse toelichtingen* maakt ons alert op de anti-Joodse beelden, in de toelichtingen bij de teksten en in de afzonderlijke artikelen achter in het boek.

De Protestantse Kerk heeft zich in het recente verleden op diverse manieren uitgesproken over antisemitisme en jodenhaat.

- In 2016 nam zij afstand van de anti-Joodse uitspraken van Martin Luther, in navolging van vele Lutherse kerken.
- In 2019 kwam er een gezamenlijk verklaring van de Rooms-Katholieke Kerk en de Protestantse Kerk tegen antisemitisme. ‘Met grote zorg zien zowel de Rooms-Katholieke Kerk in Nederland als de Protestantse Kerk in Nederland dat het antisemitisme sterker wordt. Telkens zijn er incidenten die ertoe leiden dat een onveilig klimaat kan ontstaan voor de Joodse gemeenschap in Nederland. Dat is ontoelaatbaar. Voor de kerken is het blijvende gesprek met de Joodse gemeenschap in Nederland van groot belang’.
- In 2020 kwam er de Protestantse verklaring over erkenning van schuld en verantwoordelijkheid. Er werd schuld beleden t.a.v. de Joodse gemeenschap in Nederland. De intentie werd uitgesproken ‘alles te doen wat mogelijk is om de joods-christelijke relaties verder uit te laten groeien tot een diepe vriendschap van twee gelijkwaardige partners, onder andere verbonden in de strijd tegen het hedendaagse antisemitisme.’
- In 2023 sprak de Generale Synode zich onomwonden uit tegen het toenemende antisemitisme, als een direct gevolg van de terreuraanslag van Hamas op 7 oktober en de daaropvolgende oorlog tussen Israël en Hamas.
- Vorige week aanvaardde de Generale Synode de notitie ‘Uw Koninkrijk kome. Als pelgrims onderweg met Joden en Palestijnse christenen. Daarin staat:

‘Het is belangrijk en ook een roeping van de kerk om naast de Joodse gemeenschap in Nederland, in Israël en elders te staan en solidair te zijn met onze Joodse partners in Israël, en voor hen op te komen, zeker in tijden waarin zij onder druk staan vanwege antisemitische bedreigingen of aanslagen. Dat is de kerk aan zichzelf verplicht, vanwege geloof, theologie, geschiedenis en context.’

Dit *Nieuwe Testament met Joodse toelichtingen* helpt om in de eigen spiegel te kijken. Hoe komen wij onze eigen vooroordelen op het spoor en hoe gaan we elkaar als mensen naar Gods beeld zien, zonder karikaturen van elkaar te maken?

‘Jezus was geen christen’, zei de Joodse Nieuwtestamentica Pamela Eisenbaum op een conferentie in Lunteren in 2017. ‘We komen als christenen en Joden uit dezelfde moederschoot’, voegde de kenner van de Tweede tempelperiode Gabriele Boccacini eraan toe. Zo verschuiven allerlei beelden en gaan we met nieuwe ogen lezen. Ik ben benieuwd wat dat voor gevolgen voor het daten heeft.